

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ТА ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ СТАРШОКЛАСНИКІВ

THE RELATIONSHIP OF PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION AND EMOTIONAL INTELLIGENCE OF HIGH SCHOOL STUDENTS

Статтю присвячено теоретико-емпіричному дослідженню взаємозв'язку емоційного інтелекту (EI) та професійного самовизначення старшокласників. Обґрунтовано актуальність проблеми, що зумовлена важливістю розвитку EI та професійного самовизначення для особистісного становлення учнів старших класів в умовах сучасних викликів. Здійснено ґрунтовний аналіз теоретичних засад дослідження EI та професійного самовизначення. Розкрито сутність EI як інтегральної особистісної характеристики, що забезпечує здатність розуміти власні емоції та емоції інших людей, керувати емоційними станами та використовувати ці навички для успішної життєдіяльності. Виокремлено основні функції EI у структурі особистості. Охарактеризовано професійне самовизначення як динамічний, багатоаспектний процес формування особистістю системи своїх базових відношень до професійної діяльності. Проаналізовано роль EI в детермінації цього процесу. Виявлено особливості розвитку інтегрального та парціальних показників EI у старшокласників. Встановлено специфіку професійних схильностей учнів та домінуючі типи привабливого професійного середовища, доведено наявність статистично значущого позитивного зв'язку між рівнем EI та схильністю до певного типу професій. Наголошено на доцільності цілеспрямованого розвитку навичок емоційного інтелекту та інших важливих для професійного самовизначення особистісних характеристик у роботі зі старшокласниками. Проведене дослідження поглиблює наукові уявлення про роль емоційного інтелекту в професійному самовизначенні особистості та відкриває нові перспективи для оптимізації цього процесу в сучасних умовах. Представлені результати можуть бути використані в практиці профорієнтаційної роботи з учнями старших класів.

Ключові слова: детермінація, емоційний інтелект, професійне самовизначення, старшокласники, особистісний розвиток.

The article is devoted to the theoretical and empirical study of the relationship of emotional intelligence (EI) and professional self-determination of high school students. The relevance of the problem is substantiated, due to the importance of the development of EI and professional self-determination for the personal formation of high school students in the conditions of modern challenges. A thorough analysis of the theoretical foundations of the study of EI and professional self-determination has been carried out.

The essence of EI as an integral personal characteristic is disclosed, which provides the ability to understand own emotions and emotions of other people, to manage emotional states and use these skills for successful life. The main functions of EI in the personality structure are allocated. It characterizes professional self-determination as a dynamic, multidimensional process of formation by personality of the system of its basic relations to professional activity. The role of EI in the determination of this process is analyzed. Features of the development of integral and partial indicators of EI in high school students have been identified. The specificity of professional inclinations of students and the dominant types of attractive professional environment has been established, the existence of a statistically significant positive relationship between the level of EI and the predisposition to a certain type of professions has been proved. The importance of intentionally developing emotional intelligence skills and other personal characteristics essential for professional self-determination in working with high school students is underlined. The conducted research deepens scientific ideas about the role of emotional intelligence in the professional self-determination of personality and opens up new prospects for optimizing this process in modern conditions. The presented results can be used in the practice of career guidance work with high school students.

Key words: determination, emotional intelligence, professional self-determination, high school students, personal development.

УДК 159.922

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.60.16>

Шафорост А.В.

викладачка кафедри психології
ЗВО «Київський інститут бізнесу
та технологій» ТОВ

Лановенко Ю.І.

к.психол.н., доцент,
завідувачка кафедри психології
ЗВО «Київський інститут бізнесу
та технологій» ТОВ

Вступ. У період навчання у старших класах (15–17 років) відбувається активний розвиток особистості, криза ідентичності зумовлює зростання потреби в самоствердженні, самопізнанні, самовизначенні. У цей час перед старшокласниками постає питання професійного вибору, що є частиною самовизначення особистості і, відповідно, актуалізує роботу психолога із цією категорією клієнтів. Консультування у цьому разі передбачає розвиток не лише інтелектуальних та вольових якостей, а й емоційного інтелекту та передумов до самовизначення. Відповідно, постає питання зв'язку емоційного інтелекту та професійного самовизначення, що є науковою проблемою.

Дослідження емоційного інтелекту (далі – EI) як частини загального інтелекту людини прослідковується в роботах такого вченого, як Р. Торндайк. Ідеї Р. Торндайка знайшли продовження та розвиток у працях таких науковців, як С. Штайн [59], Р. Штернберг [57], Т. Хант [42], Л. Терстоун [60], які зробили значний внесок у розвиток теорії множинного інтелекту, яка визнає існування не лише одного, а й інших типів інтелекту, зокрема емоційного.

Окрім цього, ХХ ст. стало свідком появи перших підходів до діагностики інтелекту, за Д. Векслером [61], та терапії на основі аналізу емоцій. Зокрема, А. Елліс [34], А. Адлер [29] та М. Арнольд [31] розробили перші підходи

до діагностики та терапії на підґрунті емоцій. Важливим досягненням цього періоду стало також формулювання Л. Шпітцем постулату про вплив емоцій на стан свідомості та управління когнітивними процесами, чим підкреслено нерозривний зв'язок між емоційною та когнітивною сферами людської психіки [56].

У роботах Г. Гарднера вперше вжито термін «емоційний інтелект», обґрунтовано його роль [39]. Сучасні дослідження представлені спадщиною Дж. Майєра, П. Саловея, Д. Карузо [44–49; 52–55], Т. Бредбері, Дж. Грівз [33], П. Фернандес-Бероккаля, Н. Екстремери [36; 37], Г. Метьюса, М. Зеїднера, Р. Робертса [43], Р. Бар-Она [32], Д. Гоулмана [4], К. Петрідеса, Е. Фарнхема [38; 50], Р. Лопес [35], Е. Хант та М. Джеггі [41], де розроблено визначення, функції, роль та моделі EI, уперше запропоновано підходи до діагностики цього феномену та програми консультування щодо його розвитку. У роботах українських дослідниць Е. Носенко, Н. Ковриги, Г. Четверик-Бурчак [15–19], М. Шпак [25], Ю. Мединської [14], О. Ракітянської [21], В. Зарицької [7–10] розкрито значення EI для особистісного розвитку, проводяться дослідження із адаптації діагностичного інструментарію до українських реалій, запропоновано українські методики для діагностики EI. За дослідженнями І. Вдовенко [1], М. Корольчука [12], О. Вітківської [2], Л. Федоренко [23], О. Повстин, М. Козяр [20], Ю. Дроздової, О. Дубініної [5], Н. Химиці, К. Мартинюк [24], О. Ташнікової, С. Міщенко, К. Тоцької [22], Н. Якимової [27; 28], С. Гончаренко [3], О. Дубейко [6], К. Рана [51], Ю. Лавриш [60], К. Коваля [11] розроблено поняття «професійне самовизначення», його структуру, компоненти,

зв'язки з особистісним самовизначенням, розкрито зв'язки між самовизначенням особистості та особистісними структурами. Проаналізувавши роботи українських та світових учених, ми з'ясували, що бракує комплексних досліджень щодо емпіричного характеру взаємозв'язків EI та інших структур особистості.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є експериментальна перевірка зв'язків між EI та професійним самовизначенням.

Виклад основного матеріалу. Р. Торндайк, визнаний психолог ХХ ст., зосередив свою увагу на розмежуванні різних видів інтелекту та на вивченні соціального інтелекту як невід'ємного складника загального інтелекту. Він підкреслював важливість міжособистісного спілкування, стверджуючи, що соціальний інтелект ґрунтується на розумінні емоцій та мотивів інших людей, здатності налагоджувати та підтримувати стосунки, а також навичках впливу на поведінку оточуючих [60]. Г. Гарднер здійснив прорив у розумінні людського інтелекту, запропонувавши теорію множинного інтелекту. На відміну від традиційного погляду, який розглядав інтелект як єдину, монолітну здатність, дослідник стверджував, що існує вісім різних типів інтелекту, кожен з яких має свої унікальні характеристики та прояви. Г. Гарднер у 1983 р. вперше вжив це поняття, розглядав емоції людини як невід'ємний складник виживання і стверджував, що емоції мають біологічну природу і виконують функції як внутрішнього регулятора поведінки, так і чинника комунікації зі світом [39] (рис. 1).

Згодом Г. Гарднер поділив EI на два підвиди: внутрішньоособистісний та міжособистісний (рис. 2).

Рис. 1. Функції емоцій за Г. Гарднером

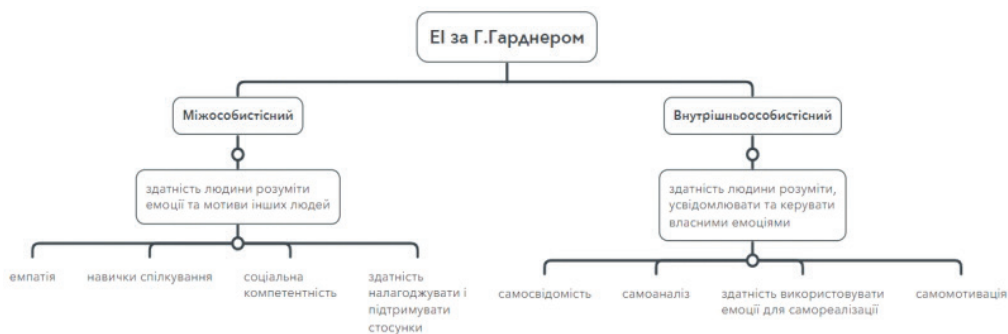

Рис. 2. Підвиди EI за Г. Гарднером

У 1993 р. дослідник деталізував свою концепцію EI, доповнивши внутрішньоособистісний EI розумінням та усвідомленням власних емоцій, аналізом способів взаємодії та співпраці та регулюванням власної поведінки на основі розуміння емоцій, а міжособистісний – правильною інтерпретацією емоцій, адекватною реакцією на поведінку інших, навичками спілкування та побудови довіри. Таким чином, теорія множинного інтелекту Г. Гарднера мала значний вплив на наше розуміння людського інтелекту, сприявши визнанню неоднорідності цього явища, цінності EI як одного з його типів, що має великий вплив на особисте і професійне життя людини [40].

У період 1993–1999 рр. американські дослідники Дж. Майер, П. Саловеї, Д. Карузо чітко окреслили та диференціювали EI, розробили одну з перших моделей цього феномену, акцентували на EI не лише як на сукупності здібностей, а й на комплексності та системності, що дає змогу людині ефективно обробляти емоційну інформацію та використовувати її для досягнення своїх цілей [44–49] (рис. 3).

Іспанські дослідники П. Фернандес-Берокаль та Н. Екстремера акцентують увагу на тому, що зазначений підхід ґрунтується на чіткій теоретичній базі, яка описує структуру та функції EI, емпіричних дослідженнях та створеній на основі їхніх результатів методиці для вимірювання EI. Як зазначають Г. Метьюс, М. Зеїднер та Р. Робертс, ця концепція доповнює існуючі знання про індивідуальні емоційні відмінності людей та дає можливість краще зрозуміти, як емоції впливають на нашу думку, поведінку та життя у цілому [36; 37; 43].

Р. Бар-Он стверджує, що емоційний інтелект (EI) є комплексним соціально-емоційним конструктом, який формується завдяки тісному взаємозв'язку емоційних та особистісних характеристик. У 2006 р. дослідник довів наявність кореляції між рівнем розвитку EI та успішністю людини, адже EI включає важливий для

соціальної взаємодії аспект – адаптованість особистості. Це означає, що людина з високим рівнем EI вміє гнучко реагувати на мінливі умови середовища, будувати міцні стосунки з іншими людьми. За Р. Бар-Оном, EI також впливає на загальний стан людини. Здатність керувати емоціями, успішно долати стрес, ставити цілі допомагає особистості активізувати внутрішній потенціал, розрізняти та керувати власними почуттями та емоціями, приймати раціональні рішення й ефективно діяти в різних ситуаціях. Отже, дослідник розглядає EI як важливий чинник, який впливає на всі сфери життя людини – від особистих стосунків до професійної діяльності [32].

За Д. Гоулманом, EI – це здатність людини: розуміти власні емоції та емоції інших людей, розрізняти різні емоції та їхні нюанси, керувати власними емоціями та емоціями інших людей, впливати і досягати мети за допомогою емоцій. Дослідник стверджує, що саме рівень розвитку емоційних здібностей людини є найкращим показником її лідерських якостей, тому цей показник варто враховувати під час відбору кандидатів на керівні посади. Модель EI Д. Гоулмана належить до змішаного типу, оскільки вона включає у себе компоненти, які мають різні походження, функціонування та структуру [4].

Англійські психологи К. Петрідес та Е. Фарнхем запропонували двоаспектне визначення EI – як особистісну рису (стійка характеристика особистості, яка визначає її здатність сприймати, розуміти та керувати емоціями) і як здатність (є набором навичок, які дають людині змогу аналізувати емоційну інформацію, використовувати емоції для прийняття рішень та ефективної взаємодії з іншими людьми) [38].

Українські психологині Е. Носенко та Н. Коврига запропонували комплексне визначення EI, яке розглядає його і як систему здібностей та стійких особистісних утворень, і як форму прояву рефлексивної свідомості, і як

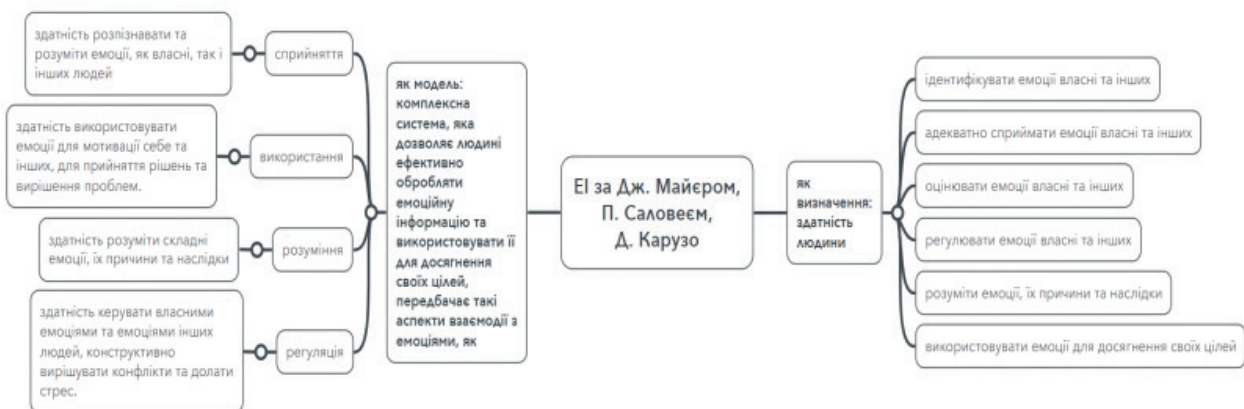

Рис. 3. EI за Дж. Майєром, П. Саловеєм, Д. Карузо як поняття і модель

інтегральну властивість особистості, тобто як компонент внутрішнього світу людини. Це означає, що EI впливає на те, як людина ставиться до себе, до інших людей та до світу загалом [15].

EI виконує низку важливих функцій для особистості: стресозахисну та адаптивну, які реалізуються через емоційно розумну поведінку, яка ґрунтується на внутрішньоособистісних (сумлінність, самомотивація, наполегливість) та міжособистісних (емпатія, комунікабельність, товариськість, доброзичливість) чинниках, а також на емоційній стійкості та відкритості до нового досвіду [15], регулятивну, прогностичну, оціночну, мотиваційну, комунікативну та рефлексивну функції, які описують аспекти емоційного регулювання, прогнозування, оцінки, мотивації та комунікації [25]. Ю. Мединська акцентує на EI як чиннику психологічної безпеки особистості, що сприяє стійкості до емоційних впливів та маніпуляцій, тобто на захисті [14].

Отже, за авторською думкою, EI являє собою багатогранну інтегральну характеристику особистості, яка виступає як складний комплексний феномен, що охоплює когнітивні та емоційні аспекти психологічної організації людини. EI визначає рівень розвитку здатності людини до розуміння, розпізнавання, ідентифікації та диференціації власних емоцій, а також емоцій інших людей, що сприяє досягненню психологічного благополуччя, особистісного зростання. Отримані внаслідок теоретичного аналізу відомості свідчать про те, що EI не є статичною характеристикою, а може розвиватися протягом життя людини, суттєво впливає на взаємодію між людьми в різних сферах життя, включаючи професійну діяльність і, зокрема, професійне самовизначення.

Щодо поняття «професійне самовизначення», то це багатогранний, динамічний, особистісний тривалий процес, що забезпечує єдність особистісних характеристик та зовнішніх можливостей і умов розвитку майбутніх

фахівців, виступаючи першим етапом їхнього професійного становлення [1–3; 5; 12; 20; 23; 24; 27; 28] (рис. 4).

Цей процес має низку детермінант та чинників впливу, визначених І. Вдовенко, О. Вітковською, М. Корольчуком, Л. Федоренко [1; 2; 12; 23] (рис. 5).

Ураховуючи, що професійне самовизначення супроводжується особистісними змінами, зокрема й емоційної сфери, можна припустити існування взаємозв'язку між EI та професійним самовизначенням. За авторською думкою, це ґрунтується на тому, що: навички міжособистісної взаємодії є складовою частиною міжособистісного EI; сукупність індивідуальних, комунікативних та управлінських особливостей особистості впливає на характер міжособистісної взаємодії; формування soft skills стосується активності, творчості, планування, самоорганізації, ціннісних орієнтацій, а також особистісної, інтелектуальної, вольової та емоційної сфер особистості, тобто й EI [11; 51; 24].

Для досягнення мети проведено триетапне дослідження за допомогою стандартизованого анкетування за методиками «Діагностика емоційного інтелекту» Дж. Голла [16], «Типологія особистості та привабливе професійне середовище» Дж. Голланда (у модифікації стимульного матеріалу В. Синявського та О. Яшина) [26]. До опитування залучено 43 особи – здобувачі загальної середньої освіти – учні 9-х (30,07%) та 10-х (69,93%) класів; віковий розподіл: 14 років – 25,58%, 15 років – 48,84%, 16 років – 25,58%; розподіл за статтю: жінки – 69,93%, чоловіки – 30,07%.

На першому етапі визначено загальні (інтегральні) показники рівня емоційного інтелекту серед досліджуваних, які розподілені так (рис. 6).

За результатами дослідження визначено, що середній рівень емоційного інтелекту домінує серед учнів 9-го класу, а низький – серед учнів 10-го. У хлопців 9-го класу не спостерігається низького рівня емоційного інтелекту на

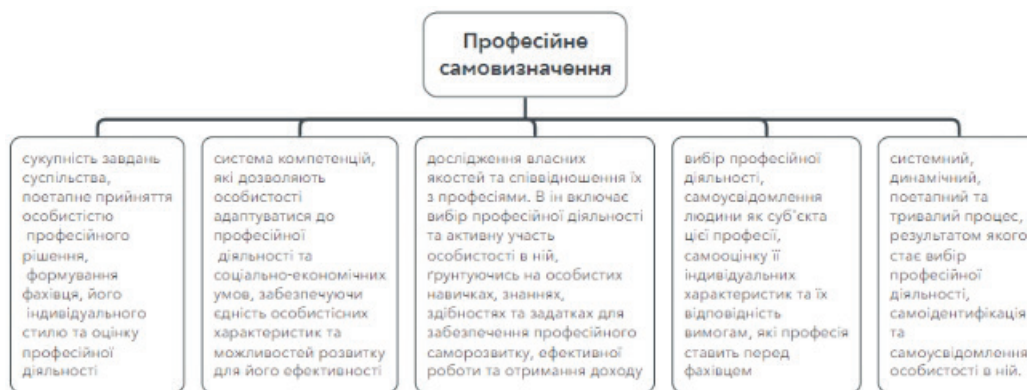

Рис. 4. Професійне самовизначення: визначення поняття

Рис. 5. Професійне самовизначення: детермінанти, особливості, чинники

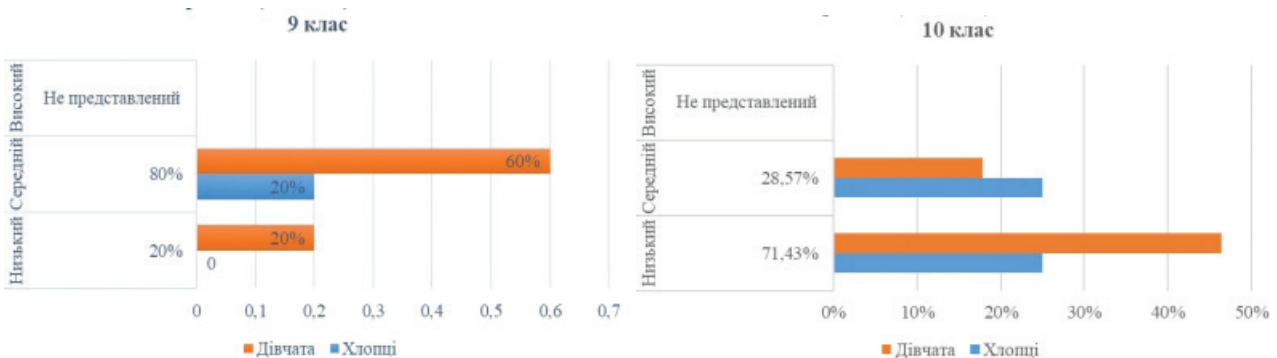

Рис. 6. Інтегральні показники ЕІ старшокласників

відміну від дівчат (20%). У 10-му класі низький рівень емоційного інтелекту частіше спостерігається у дівчат, аніж у хлопців. На нашу думку, розбіжності в результатах можуть бути зумовлені:

1. Зростанням психофізичного навантаження у 10-му класі у зв'язку з підготовкою до ЗНО та вибором професії.
2. Зміною ролі з учня середньої школи на старшокласника.
3. Адаптацією до нового середовища після вступу до 10-го класу.
4. Переходом до періоду ранньої юності (15–17 років) у 10-му класі.
5. Розвитком самосвідомості, формуванням власної ідентичності та часової перспективи у 10-му класі.

6. Впливом соціальної ситуації розвитку (очікувань суспільства щодо професійного самовизначення).

7. Формуванням критичного ставлення до змісту навчальних програм у 10-му класі.

8. Невідповідністю очікувань щодо нового статусу реальним обставинам [6].

Парціальні показники рівня емоційного інтелекту розподілилися інакше (рис. 7).

За результатами аналізу парціальних показників визначено, що низький рівень емоційного інтелекту може свідчити про складність у взаєминах, можливі конфлікти через брак адекватної емоційної відповіді, нестабільність мотивації, труднощі саморегуляції, застосування пасивної агресії, знижену здатність до вирішення завдань, які спираються на емоційний компонент.

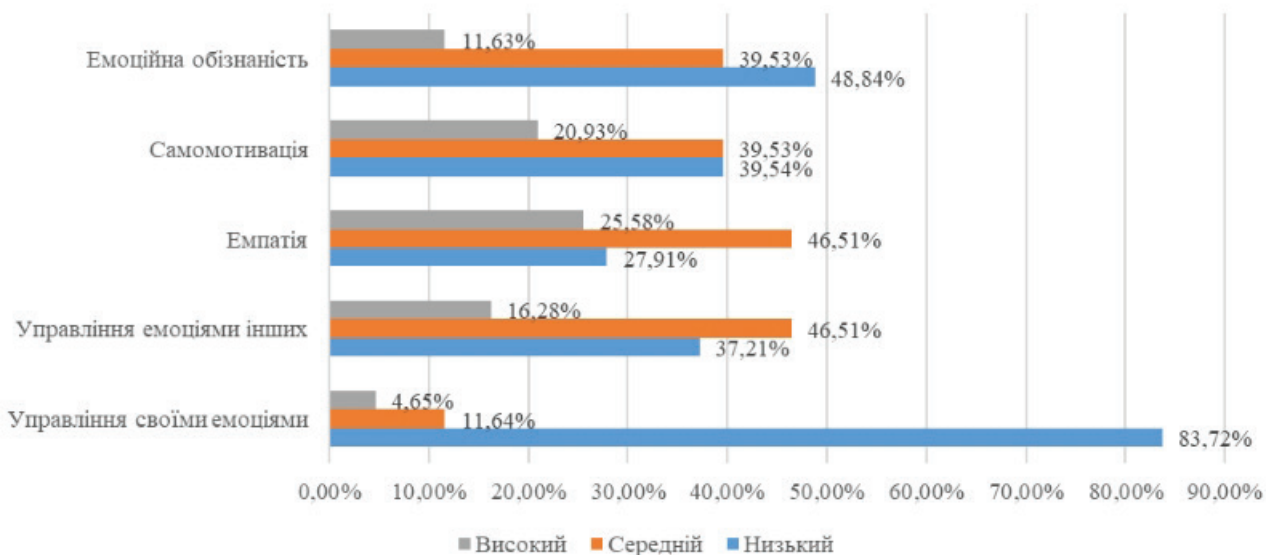

Рис. 7. Парціальні показники EI старшокласників

Середній рівень емоційного інтелекту може свідчити про середній розвиток навичок емоційного контролю, саморегуляції, мотивації, ідентифікації та розуміння причин виникнення емоційного стану, управління емоційним станом, можливі труднощі під час комунікації.

Високий рівень емоційного інтелекту може свідчити про розвинені навички емоційного контролю, самомотивації, розуміння причин виникнення емоцій, управління емоційним станом, розуміння та ідентифікацію емоцій інших людей. Отже, розуміння емоцій інших та емоційна обізнаність є домінуючими навичками у взаємодії з іншими, це дає підстави вважати, що управління емоціями інших, самомотивація та емпатія розвиваються на підставі емоційної обізнаності.

Другим етапом дослідження є визначення типів особистості за Дж. Голландом серед досліджуваних (рис. 8).

Отже, найбільш пріоритетними типами для досліджуваних виявилися підприємницький, артистичний та соціальний. Аналіз зазначених типів особистості та емоційного інтелекту дає підстави припустити, що для соціального, артистичного та підприємницького типів особистості необхідні навички, що співвідносяться з компонентами EI (емоційної регуляції, самомотивації, емпатії, розуміння емоцій).

За допомогою статистичного аналізу та за допомогою t-критерію Стьюдента ($p = 0,05$) із використанням програми SPSS визначено статистично достовірні розбіжності у виборі професійного середовища між учнями 9-х та 10-х класів. Статистичний аналіз показав, що істотні розбіжності у розподілі типів особистості за Дж. Голландом серед досліджуваних спостерігаються лише у раціональному та артистичному типах.

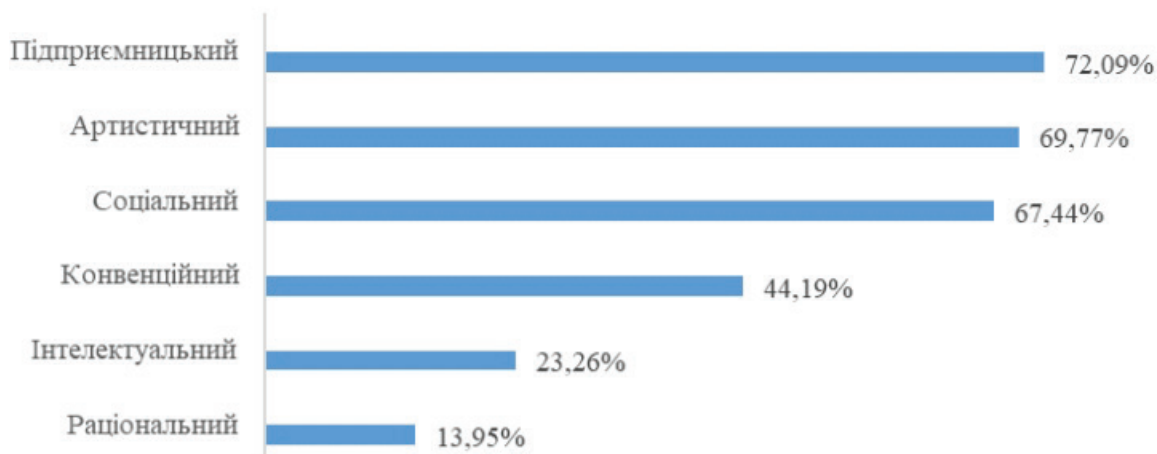

Рис. 8. Кількість професійних виборів старшокласників

Основним етапом дослідження є встановлення наявності або відсутності кореляції між EI та вибором професійного середовища. Статистичний аналіз за критерієм Пірсона виявив позитивну кореляцію на рівні $p = 0,05$ між EI та підприємницьким типом професійного середовища. Це може свідчити про те, що високий рівень EI сприяє вибору професій у сфері підприємництва.

Орієнтація на сферу підприємництва може зумовити те, що людина буде більше звертати увагу на соціальні контакти, що може призвести до розвитку емоційного інтелекту.

Висновки. Сукупність індивідуальних, комунікативних та управлінських особливостей особистості, що впливають на характер міжособистісної взаємодії, тісно пов'язана з EI. Формування soft skills, таких як активність, творчість, планування, самоорганізація, ціннісні орієнтації, також впливає на зазначені феномени. Теоретично передбачений взаємозв'язок емоційного інтелекту (EI) та професійного самовизначення підлітків ґрунтується на тому, що міжособистісний EI, який включає навички міжособистісної взаємодії, необхідний для успішного професійного самовизначення, але це теоретичне припущення не знайшло свого підтвердження емпірично у цій віковій групі. Подальші дослідження необхідні для розуміння взаємозв'язку між EI та самовизначенням особистості в інших аспектах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вдовенко І. Професійне самовизначення учнів та їхнє професійне спрямування під час навчання в Щорському вищому професійному училищі лісового господарства. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2015. 51. С. 46–51. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8202/Vdovenko.pdf?sequence=1> (date of access: 01.04.2024).
2. Вітковська О. Психологічні умови професійного самовизначення випускників середніх шкіл у процесі профконсультації. Київ, 2002. 222 с.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 366 с.
4. Гоулман Д. Емоційний інтелект. Книга, яка змінює уявлення про те, що означає бути розумним. Київ : Віват, 2021. 512 с.
5. Дроздова Ю., Дубініна О. Концептуальні підходи до визначення «soft skills» у сучасних освітніх та професійних моделях. «Soft Skills – невід'ємні аспекти формування конкурентоспроможності студентів у XXI столітті». 2020. С. 31–34.
6. Дубейко Л. Адаптація десятикласників до навчання. Психологічний супровід у профільних класах. *Психолог*. 2010. № 42. С. 11–12. URL: <http://krutienko.ucoz.ua/adaptachiya/Psg10421s.pdf> (дата звернення: 01.04.2024).
7. Зарицька В.В. Емоційний інтелект як складова готовності особистості до професійної діяльності. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Психологія*.

2014. Вип. 49. С. 42–51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_psykhol_2014_49_7 (дата звернення: 01.04.2024).

8. Зарицька В.В. Емоційний інтелект: аналіз наукових теорій. *Теорія і практика сучасної психології*. 2010. Вип. 1. С. 17–22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/trcp_2010_1_6 (дата звернення: 01.04.2024).

9. Зарицька В. Розробка спеціального інструментарію розвитку емоційного інтелекту студентів у навчальному. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Психологія*. 2011. Вип. 40. С. 80–92. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_psykhol_2011_40_10 (дата звернення: 01.04.2024).

10. Зарицька В. Методика дослідження емоційного інтелекту особистості. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. Т. 2. № 3. С. 37–41. URL: <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.3-2.7> (дата звернення: 01.04.2024).

11. Коваль К. Розвиток «soft skills» у студентів – один із чинників для їх працевлаштування. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2015. № 2. С. 162–167. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvpi_2015_2_26 (дата звернення: 01.04.2024).

12. Корольчук М. Психологія професійного самовизначення особистості. *КНТЕУ*. 2018. 280 с. URL: <https://knute.edu.ua/file/MjlxNw==/84eb59533d62b448cd7157a94ea2b485.pdf>. (дата звернення: 01.04.2024).

13. Лавриш Ю. Навички соціальної взаємодії як необхідна складова підготовки інженерів у сучасному університеті. *Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. 2015. № 37. С. 104–111. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gvdpdups_2015_37_14 (дата звернення: 01.04.2024).

14. Мединська Ю. Рівень емоційного інтелекту як детермінанта психологічної безпеки особистості. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2(2). С. 354–360. URL: https://www.lvduvs.edu.ua/en/documents_pdf/visnyku/nvsp/02_2012_2/12myuyarbo.pdf (дата звернення: 01.04.2024).

15. Носенко Е., Коврига Н. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції. *Вища школа*. 2003. 159 с. URL: http://distance.dnu.dp.ua/ukr/nmmateriali/documents/Em_intellekt.pdf (дата звернення: 01.04.2024).

16. Носенко Е., Четверик-Бурчак А. Посібник до вивчення курсу «Теорія емоційного інтелекту». Дніпро : ДНУ ім. О. Гончара, 2014. 73 с.

17. Носенко Е., Четверик-Бурчак А. Курс лекцій із дисципліни «Теорія емоційного інтелекту» із завданнями для самоконтролю. 2016. 113 с.

18. Носенко Е. Емоційний інтелект як соціально значуща інтегральна властивість особистості. *Психологія і суспільство*. № 4(18). С. 95–109. URL: <http://dpspace.tneu.edu.ua/handle/316497/29759/> (дата звернення: 01.04.2024).

19. Носенко Е. Емоційний інтелект як форма прояву важливої складової особистісного потенціалу – рефлексивної свідомості. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2012. № 20(18). С. 116–122. URL: <https://>

core.ac.uk/download/pdf/228876194.pdf (дата звернення: 01.04.2024).

20. Повстин О., Козяр М. Значення «soft skills» у формуванні управлінської компетентності фахівців у галузі безпеки людини. *Вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності*. 2019. № 20. С. 122–127.

21. Ракітянська Л. Становлення та розвиток поняття «емоційний інтелект»: історико-філософський аналіз. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2018. № 3–4, С. 36–42. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NPO_2018_3-4_7 (дата звернення: 01.04.2024).

22. Ташкінова О., Міщенко С., Тоцька К. Сучасний стан та перспективи професійного самовизначення здобувачів освіти загальноосвітніх навчальних закладів м. Маріуполь: за матеріалами соціологічного дослідження. *ГРАНІ*. 2018. № 21. С. 9. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/268619653.pdf> (дата звернення: 01.04.2024).

23. Федоренко Л. Психологічні детермінанти професійного самовизначення старшокласників. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. 2018. № 7. С. 143–149. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_012_2018_7_21 (дата звернення: 01.04.2024).

24. Химиця Н. Soft Skills як основа професіограми фахівця. *Інформація, комунікація, суспільство*. 2019. С. 191–192.

25. Шпак М. Функціональні особливості емоційного інтелекту особистості. *Технології розвитку інтелекту*. 2016. № 3. С. 1–14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tri_2016_2_3_11.

26. Щербаківа І., Стаднік Г. Психодіагностика професійного самовизначення особистості. Суми : СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2012. 324 с. URL: <https://library.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/04/62-1.pdf> (дата звернення: 01.04.2024).

27. Якимова Н. Професійне самовизначення і професійна орієнтація молоді: сучасні тенденції та проблеми. *Соціально-економічні та демографічні наслідки системної кризи в Україні та шляхи їх подолання*. 2010. С. 142–149. URL: <https://dse.org.ua/arhchive/15/15.pdf> (дата звернення: 01.04.2024).

28. Якимова Н. Профорієнтація як фактор формування і розвитку людського капіталу. *Problems and prospects of cooperation between countries of South-Eastern Europe within context of Black Sea economic cooperation and GUAM*. С. 351–355. URL: <https://jbsc.donnu.edu.ua/article/view/566/583> (дата звернення: 01.04.2024).

29. Adler A. What life should mean to you. London : George Allen and Unwin Ltd., 1960. 300 p.

30. Albert E. Rational emotive behavior therapy. Washington, DC : American Psychological Association, 2011. 154 p.

31. Arnold M.B. Emotion and personality. *The American Journal of Psychology*. Vol. 76, 3. 1963. 516–519.

32. Bar-On R. The Bar-On model of emotional-social intelligence (ESI). *Psicothema*. 2006. Vol. 18. 13–25. URL: <https://psycnet.apa.org/record/2006-12699-003> (date of access: 01.04.2024).

33. Bradberry T., Greaves J., Lencioni P. Emotional Intelligence 2.0. TalentSmart, 2009. 280 p.

34. Ellis, A., & Ellis, D.J. Rational emotive behavior therapy. American Psychological Association. 2011. 154 p.

35. Emotional Intelligence and Social Interaction / P.N. Lopes et al. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 2004. Vol. 30, 8. 1018–1034. URL: <https://doi.org/10.1177/0146167204264762> (date of access: 01.04.2024).

36. Extremera N., Fernández-Berrocal P. Emotional Intelligence as Predictor of Mental, Social, and Physical Health in University Students. *The Spanish Journal of Psychology*. 2006. Vol. 9, no. 1. 45–51. URL: <https://doi.org/10.1017/s1138741600005965> (date of access: 01.04.2024).

37. Fernández-Berrocal P., Extremera N. Emotional intelligence: a theoretical and empirical review of its first 15 years of history. *Psicothema*. 2006. Vol. 18, Suplem.1, 7–12. URL: <http://www.psicothema.com/psicothema.asp?id=3270> (date of access: 01.04.2024).

38. Furnham A., Petrides K.V. Trait emotional intelligence and happiness. *Social Behavior and Personality: an international journal*. 2003. Vol. 31, no. 8. 815–823. URL: <https://doi.org/10.2224/sbp.2003.31.8.815> (date of access: 01.04.2024).

39. Gardner H. Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. Basic Books Inc., 1983. 440 p.

40. Gardner H. Multiple intelligences: The theory in practice. New York, NY : Basic Books, 1993. 304 p.

41. Hunt E., Jaeggi S. Challenges for Research on Intelligence. *Journal of Intelligence*. 2013. Vol. 1, no. 1. 36–54. URL: <https://doi.org/10.3390/jintelligence1010036> (date of access: 01.04.2024).

42. Hunt T. The measurement of social intelligence. *Journal of Applied Psychology*. 1928. Vol. 12, 3. 317–334. URL: <https://doi.org/10.1037/h0075832> (date of access: 01.04.2024).

43. Matthews G., Zeidner M., Roberts R.D. Emotional Intelligence. The MIT Press, 2002. 720 p. URL: <https://doi.org/10.7551/mitpress/2704.001.0001> (date of access: 01.04.2024).

44. Mayer J., Caruso D., Salovey P. (1999). Emotional intelligence meets traditional standards for an intelligence. *Intelligence*, 1997. V. 27. 267–298.

45. Mayer J., Salovey P. Emotional intelligence and the construction and regulation of feelings. *Applied and Preventive Psychology*. 1995. V. 4. 197–208.

46. Mayer J., Salovey P. What is emotional intelligence? In P. Salovey & D. Sluyter (eds.): *Emotional development and emotional intelligence: educational applications*. 1997. New York: Basic Books. 3–31.

47. Mayer J., Salovey P., Caivsa D., Sitarenios G. Emotional Intelligence as a Standard Intelligence. *Emotion*. 2001. 25.

48. Mayer J.D., Salovey P. Emotional intelligence and the construction and regulation of feelings. *Applied and Preventive Psychology*. 1995. Vol. 4, no. 3. 197–208. URL: [https://doi.org/10.1016/s0962-1849\(05\)80058-7](https://doi.org/10.1016/s0962-1849(05)80058-7) (date of access: 01.04.2024).

49. Mayer, J., Salovey P. The Intelligence of emotional intelligence. *Intelligence*. 1993. V. 17(4). 433–442.

50. Petrides K.V., Furnham K. Trait emotional intelligence: Behavioural validation in two studies of

emotion recognition and reactivity to mood induction. *European Journal of Personality*. 2003. 17(1), 39–57.

51. Rana K. Persuasion, trust, and personal credibility – Diplo Resource. Diplo. URL: <https://www.diplomacy.edu/resource/persuasion-trust-and-personal-credibility/> (date of access: 01.04.2024).

52. Salovey P., Caruso D., Mayer J.D. Emotional Intelligence in Practice. *Positive Psychology in Practice*. Hoboken, NJ, USA, 2012. 447–463. URL: <https://doi.org/10.1002/9780470939338.ch28> (date of access: 01.04.2024).

53. Salovey P., Marc A., Ph.D. Brackett. Emotional Intelligence: Key Readings on the Mayer and Salovey Model. Dude Publishing, 2004. 329 p.

54. Salovey P., Mayer J.D. Emotional Intelligence. *Imagination, Cognition and Personality*. 1990. Vol. 9, no. 3. 185–211. URL: <https://doi.org/10.2190/dugg-p24e-52wk-6cdg> (date of access: 01.04.2024).

55. Salovey P., Mayer J.D., Caruso D. The Positive Psychology of Emotional Intelligence. *Handbook of Positive Psychology*. 2001. 159–171. URL: <https://doi.org/10.1093/oso/9780195135336.003.0012> (date of access: 01.04.2024).

56. Spitz, H.H. The raising of intelligence: A selected history of attempts to raise retarded intelligence. 272 p. URL: <https://psycnet.apa.org/record/1986-98427-000> (date of access: 01.04.2024).

57. Sternberg, R.J. Intelligence, information processing, and analogical reasoning: The componential analysis of human abilities. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. 348 p. URL: <https://garfield.library.upenn.edu/classics1987/A1987L160600001.pdf> (date of access: 01.04.2024).

58. *The Wisdom in Feeling: Psychological Processes in Emotional Intelligence*. The Guilford Press, 2002. 444 p.

59. Thorndike, R.L., Stein, S. An evaluation of the attempts to measure social intelligence. *Psychological Bulletin*, 1937. 34, 275–285. URL: <http://dx.doi.org/10.1037/h0053850> Google Scholar (date of access: 01.04.2024).

60. Thurstone, L.L. The vectors of mind. *Psychological Review*, 1934. 41, 1–32. URL: [doi:10.1037/h0075959](https://doi.org/10.1037/h0075959) (date of access: 01.04.2024).

61. Wechsler, D. Wechsler Intelligence Scale for Children; manual. The Psychological Corp. 1949. 98 p. URL: <https://psycnet.apa.org/record/1950-00877-000> (date of access: 01.04.2024).